

Hellen Dünyasının Radikal Kadın Grubu: Sparta Modeli

Nuriye Külahlı¹

Özet

Hellen kadını, erkek egemen toplumunun belirlenmiş kalıpları içinde sıkışıp kalmıştır. Evinde olması, çocuk doğurup büyümesi ve kocasına hizmet etmesi beklenen kadın, ancak dini festivallerde halka karışabilmiştir. Bu tipik kadın modelini temsil eden Atina kadınıdır. Ancak, bu kadın algısına uymayan bir kent devleti olan Sparta’da alışılmış kalıpların ötesine geçmeyi başaran kadınlar bulunmaktadır. Sparta yasaları gereği, konumu ve hakları Atina kadınından farklı olan bu kadın modeli, yaşam tarzı ve topluma bıraktığı izler ile dikkatleri çekmektedir. Güçlü çocuk doğurmak adına eğitim alması zorunlu tutulan bu kadın grubu, gerek fiziki gerekse beşeri ilimler eğitimleri ile Hellen dünyası için radikal olmuşlardır. Erkeklerin aldığı *agoge* eğitimine benzer bir fiziksel eğitim alarak güçlü yetiştirilen kızlar, güçlü bir kadın ve anne olmak için eğitilmişlerdir. Ayrıca, bu kadın grubu, tipik Hellen kadını için önemli olan çocuk eğitiminde de adlarından söz ettirmeyi başarmışlardır. Almış oldukları edebiyat, sanat ve felsefe eğitimleri ile de Hellen kültür gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Bütün bu özellikleri dönem buluntularına ve edebi eserlere yansımış ve aldıkları bu eğitim onları Hellen dünyasında öne çıkarmıştır. “Hellen Dünyasının Radikal Kadın Grubu: Sparta Modeli” adlı bu çalışma, Hellen kadınları arasından sıyrılıp birçok konuda öncülük yapmış ve klasik kadın imajını yıkan Sparta kadın modelini tanımayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, antik kaynaklar modern eserler ile desteklenmiş ve elde edilen bilgiler arkeolojik buluntular ile örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Radikal Hellen Kadını: Sparta Modeli

Hellen kadın modeli, kent devletlerinin ortaya çıkmaya başladığı Arkaik Dönem’de (MÖ 800-500) şekillenmiştir. Kent devletleri içinde en önde olan Atina ve Sparta, farklı özellikleri ile dikkatleri çekmektedir. Bu farklılıkları

1 Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, nuriye.kulahli@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2287-8650.

içinde temsil ettikleri kadın modeli de bulunmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle tipik olan Hellen kadın modelini tanımak gerekmektedir. Nitekim Antik Yunan'ın radikal olarak tanımladığımız Sparta kadın modeli, klasik kadın modeline uymamaktadır.

1. Tipik Hellen Kadını: Atina Modeli

Kent devletleri arasında günümüze ulaşan bilgiler çoğunlukla Atina'ya aittir (Dillon-Garland, 2000: 326; Garrison, 2004: 54; Martin, 2017: 115). Atina'da hayat bulan her gelişme bütün Yunan'ın genel anlamda bu gelişmeleri yaşadığı gerçeğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, bir nevi Hellen'in örnek modeli olan Atina'da yaşananların Yunan Arkaik Çağı'nı resmetmekte olduğunu ifade edebilmekteyiz. Antik Yunan toplumunun kalbi olan Atina'da erkek egemen bir yapı vardır. Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde açıkça görülen erkek ve kadın algısını Atina'da bulmak kaçınılmazdır (Homeros, İlyada; Hesiodos, İşler ve Günler). Kadın ya eş ya da anne olarak iyi rollere sahipken sevgili, isyankâr ya da cadı gibi kötü olarak da tanımlanmıştır. Ancak, Arkaik dönem sonlarında yeni bir düzenleme (Koiv, 2003: 9-12) ile karşılaşan Atina'da kadınların statüsü ile birlikte aldıkları roller de değişmeye başlamıştır (O'Neal, 1993: 115-121).

Ksenophon, tipik Atina kadınının evlendiğinde kocasına bağlı kalması gerektiğinde evde eğitilmesinin daha uygun olduğunu altını çizmektedir. Bu eğitim ancak çocuk doğurmak ve onları yetiştirmek, ketum olmak, öz denetimini sağlayabilmek, evi idare edebilmek, köleleri denetlemek, dokuma yapabilmek ve kölelere dokuma öğretebilmek şeklinde olmalıdır. Yani kocasına, çocuklarına ve evine bağlı eğitilen kadın tam anlamıyla erdemli kadındır (Ksenophon, Oeconomicus; VII.1-43; Pomeroy, 1975: 41; Cameron-Kuhrt, 1983: 82; Katz, 1992: 74; O'Neal, 1993: 118-119). Bu kadın modeli, Arkaik öncesi özelliğini korumaktadır. Bu durumda kadının erdem eğitimi dışında bir eğitim alması söz konusu bile olmazdı. Nitekim erdem eğitimi alan kadın evine bağlı olacağından, ondan beklenen gerçekleşmiş olmaktadır. Bu da herkes için yeterli idi.

Arkaik dönemin sonlarına doğru kabul edilen Solon Yasaları (Mansel, 1971: 183-206; Dillon-Garland, 2000: 67-101; 333-341; Martin, 2017: 132,) sayesinde yönetici üst sınıfa ait kadınlar dolaylı bir güç elde etmişlerdir. Bu güce sahip kadınlar Homeros destanlarındaki güçlü kadın karakterlerine benzemektedirler (Fantham vd. 1994: 75). Yurttaşlık statüsü olan *politeia* (Dillon-Garland, 2000: 341) ile toplumdaki sınıf ayrımı daha da belirginleşmiş; kadınlar, kent-devletlerinin yurttaşları olmuşlar ve onların sahip oldukları statü, yerel haklar, yerleşik yabancılar ve kölelere

sağlanmamıştır. Yurttaş kadınlar yani *politis*, (Martin, 2017: 117) kaçırılma veya köle olarak satılmalarına karşı yasal olarak korunmuştur. Aynı zamanda, bu kadınlar anlaşma adına mahkemeye başvurabilmiş ancak kendilerini temsil edememişlerdir. Yanlarında onların hakkını savunacak bir erkek vasi yani *kyrios* bulundurma zorunluğu olmasıyla yurttaş bile olsa kanun önünde erkekle eşit olamamışlardır. Bu bağlamda, kadınların siyasete katılma hakkı yoktur. Siyasi toplantılara katılamamış ve oy kullanamamışlardır (Pomeroy, 1975: 57; Dillon-Garland, 2000: 419; Powell, 2001: 137; Burton, 2003: 20-24; Martin, 2017: 117-118; Che, 2017: 97-98).

Kadınların önceki dönemdeki erkeklerin şölenlerine katılma özgürlükleri bu dönem itibari ile kısıtlanmıştır. Nitekim bu şölenler artık aristokrat sınıfın erkekleri ile sınırlandırılmış olup soylu kadınların girişi engellenmiştir. Ancak, *hetairaların* girişine izin verilmiştir. Siyasette rol alamazlar da bu yeni statüleri (Nafissi, 2004: 393-394; James-Dillon, 2012: 174) ile kadınların toplum içinde daha rahat oldukları ve toplumsal görevlerin içinde rol aldıkları anlaşılmaktadır. Bu gruptaki kadınlar saygı duyulan ve başka işlerde çalışmayacak kadar varlıklı kadınlardır. Bu saygının kanıtı olarak da, kadınların aile mezarları, mezar taşları, beraberindeki anıtlar (Pomeroy, 1975: 44-47; Burton, 2003: 20-24) ve mezara bırakılan eşyalar (Pomeroy, 1975: 42-43) gösterilmektedir.

Yasalarıyla erkek egemen toplum güçlenmiş ve kadınlar da yeni statüler elde etmiştir ancak onların ev içi görevleri çoğunlukla aynı kalmıştır. İtaatkâr, alçakgönüllü, göze çarpmayan, sessiz ve iffetli olmak zorunda olan kadının ev içindeki görevlerinde eksilme olmamıştır (Spears, 1984: 34; Fantham vd. 1994: 79). Bunu açıkça ifade etmiş olan Hesiodos'un yolundan giden MÖ 6. yy Yunan lirik şairi Theognis (Knox, 1985: 138), eş olarak kadının toplumdaki ve ailedeki yerinin ve etkisinin dikkate alınması gerektiğini şiirlerinde açıkça vurgulamaktadırlar. Aslında bu vurgu, kadın düşmanı bakış açısının açık bir kanıtı niteliğindedir. Ancak kadının iyi olabilmesi için kocasına, evine ve çocuklarına bağlı olması gerektiği de açıkça görülmektedir (Theognis, *Elegy and Iambus*, I. 1. 2; Dillon-Garland, 2000: 428). Nitekim Theognis, bir kadını tarif ederken "*bağlı ve adamış*" sıfatlarını kullanmıştır. MÖ 7. yüzyıl yazarı Semonides (Constantakopoulou, 2014: 258-260), ise Hesiodos'un düşüncelerini tekrarlamış ancak bir kadının eş olarak evin refahına ve konforuna önemli bir katkısı olduğunun da altını çizmiştir (Pomeroy, 1975: 49-51; Dillon-Garland, 2000: 428). Hesiodos ve sonrasındaki bu iki şair, Homeros'un kadın yargısını sürdürerek Erken Arkaik dönem için Hellen toplumunun kadına bakış açısını anlamamızı sağlamışlardır. Homeros'un ağırlıklı olarak tanımlamış olduğu üst sınıfa ait kadınlar, bütün bu özellikleri ile tipik Hellen kadını sayılmalıdır. Özgür işçiler

ve köleler toplumunda her işi yapabilmekte ve genelde kadın olan ev köleleri tehlikesiz işlerde çalışmaktadırlar. Onlar, evi temizlemek, yemek pişirmek, dışarı çıkıp su taşımak, dokumacılık faaliyetinde ev sahibi kadına yardım etmek, evin çocuklarına bakıcılık etmek gibi günlük ev işlerini yapmakla sorumlu olmuşlardır (Martin, 2017: 125).

2. Radikal Hellen Kadını: Sparta Modeli

2.1. Sparta Kadın Algısı

Sparta (Lakedaimon) kent devleti diğer kent devletlerinden oldukça farklı bir yapıya sahip olmasıyla tanınmaktadır (Marrou, 1956: 14; Cartledge, 1998: 39-47; Salisbury, 2001: 330; Fleck-Hanssen, 2005: 7). Yunan eğitim ve kültür tarihinde de özel bir konumu olan Sparta, Arkaik devlet yapısı ve ilerlemiş devlet modeli içinde Hellen medeniyetini anlamamızı sağlamaktadır (Marrou, 1956: 14).

Erkeklerin sert kurallarla örülmüş askeri hayatları Spartalı kadınların yaşam modellerini de şekillendirmiş bulunmaktadır. Spartalı kadınlar, diğer kent devletlerindeki kadınların hayatlarından oldukça farklı bir hayat sürmek zorunda kalmışlardır (Salisbury, 2001: 330; Powell, 2001: 247; Kitto, 2017: 245-249). Farklı hayat sürmek zorunda kalan Spartalı kadınların öncelikli görevlerinde ve sorumluluklarında klasik Hellen kadın modeline oranla farklılıklar bulunmaktadır. Erkeklerin bütün zamanlarını orduda geçirme zorunlulukları Sparta kadınlarının erkeklerin görevlerini üstlenmelerine yol açmıştır. Örneğin, kadınlar erkeklere oranla tarım faaliyetleri ile daha çok uğraşmışlardır. Kadınların doğaları gereği ev içinde zaman geçirmeleri geleneği bu dönemde Sparta kadınları için geçerli olmamıştır (Fleck-Hanssen, 2005: 9-10). Bahsi geçen tarımsal faaliyetler Ksenophon'un açıklamasıyla hayvan seçimi, toprağı işleme yöntemlerini belirleme, doğru tohumu depolama gibi yetenekleri içermiştir (Ksenophon, *Hellenica*, 3.3.5.).

Toprağı işlemek, ekmek ve hasat yapmak gibi görevler tamamen *helleot*lara bırakılmıştır. Bu bağlamda, bu dönemdeki yurttaş kadınlara kalan tarımsal faaliyetler güç kullanımından ziyade akıl yürütme ve sahip oldukları bilgi ile yakından ilgili olmuştur. Dolayısıyla, eğitilmiş bir Sparta kadınının, eğitilmiş bir Sparta erkeği ile denk konumda yer alabilme potansiyeli hayli yüksek olmuştur (Fleck-Hanssen, 2005: 10). Nitekim kadınların sahip oldukları haklar onlara erkeklerinkine yakın bir ekonomik statü kazandırmıştır (Zweig, 1993: 48; Fleck-Hanssen, 2005: 15-16). Bu statü ile evi ve malları yönetmek gibi görevlere (Pomeroy, 1975: 39 de sahip olmaya başlayan kadınların ev içindeki statülerinde de değişiklik olmuştur.

Bunun sonucu olarak Sparta kadınlarının gelenekselleşmiş ev işlerindeki görevlerinde harcadıkları zamanda dikkate değer bir azalma meydana gelmiştir. Örneğin, ev halkı için dokuma yapmaları konusunda zorunluluklarının olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur (Pomeroy, 2002: 51, Fleck-Hanssen, 2005: 11). Üstelik bu tip işler daha alt sınıf kadınlarının yapması gereken bir iş olarak kabul görmüştür. Diğer kent devletlerinde bu durumun tersinin olduğu düşünülünce Spartalı kadınların ev içindeki rollerinin ve sorumluluklarının değiştiğini anlayabilmekteyiz. Ev içindeki Spartalı kadın her şeyden önce annedir ve anne rolü her şeyden üstündür.

Toplumda farklı yönleri ile öne çıkan Sparta kadınları, hem çok hayran olunan hem de çok kötülener kadınlar olmuşlardır (Zweig, 1993: 47-48; Fantham vd. 1994: 63; Salisbury, 2001: 330). Örneğin, Lakedaemonialı kadınların giydiği ve vücutlarının sağ tarafını tamamen açıkta bırakan elbise olan *peplos* giymiş kadınlar Atinalı kötü niyetli kişilerce “*kalçaları çıplak kadınlar*” olarak alay konusu olmuştur. *Dorian peplos* da denilen bu elbise Spartalı kızların kalçasını bile açıkta bırakacak kadar hareket özgürlüğü sağlayan bir elbisedir. Bu yönüyle emsalleri olan Atinalı kızların giydiği *Ionian chiton*’dan farklıdır (Pomeroy, 1975: 36). Bu yönüyle onlar, ütöpik kuramcılar tarafından ya utanılacak işler yapmasıyla gözden çıkarılmış ya da tutkulu bir şekilde hayran olunmuştur (Marrou, 1956; 14; Pomeroy, 1975: 36).

2.2. Eğitimli Sparta Kadını

Sparta kadınının emsallerinden farklı hayat sürmesi almak zorunda olduğu eğitimle doğrudan ilgilidir. Bu durum, Hellen dünyası içinde Sparta’nın bir çelişki devleti olarak da görülmesinin sebebidir (Marrou, 1956; 14; Pomeroy, 1975: 36). Özellikle eğitim faaliyetleri içinde kadınların varlığını hissetmek adına Sparta kent devleti eşsizdir.

Atinalı emsallerinin aksine Spartalı kızların eğitim süreçleri Platon’un öngördüğü idealist eğitim sistemine uygundur ve bu yönüyle bu sistemi tam olarak uygulayan kent devleti Sparta kabul edilmektedir (Ducat, 2006: 179-222; Garrison, 2004: 55; Davidson, 2008: 55-65). Yunan kent devletleri arasında kız çocuklarının eğitime en çok değer veren kent devleti olan Sparta’da, bu eğitim programlarının erkeklerinkine paralel olmasına rağmen tamamen aynısı olmadığı bilinmektedir (Cartledge, 1981: 90-91; Joyal vd. 2009: 22; Christesen, 2012: 204). Kızların okul müfredatlarının erkeklerinkinden ne kadar farklı olduğu belirtmek hiç kolay değildir; ancak, bu derslerin erkeklerinkine oranla daha az sert olduğu düşünülmektedir (Davidson, 2008: 62-63).

Spartalı kızların eğitimleri için bir yaş kategorisi belirlenmemiştir. *Parthenoi* olarak bilinen evlenmemiş genç kızların aynı yaşlarda olduğu ve evlenene kadar korolarda eğitim aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda bu gruptaki kızlar erkekler gibi dayanıklılık sınavlarına maruz kalmamışlardır. Bu yaş grubundaki kızların zorunda oldukları şey ise fiziksel aktiviteler yapmalarıdır (Ducat, 2006: 224- 225). Sıçrama, koşma, cirit atma, disk fırlatma, top oynama, güreşme, dans etme ve şarkı söyleme gibi dersler alan kız çocuklarının kendilerine ait sınıfları olduğu bilinmektedir. Aldıkları bu eğitim ile toplum içinde göz önünde oldukları da bilinen bir gerçektir (Davidson, 2008: 62-6).

2.2.1. Fiziksel Eğitimde Sparta Kadını

Spartalı bir erkeğin görevi *agoge* içinde yetişip iyi bir asker olmak iken, Spartalı bir kadının görevi iyi bir asker olabilecek bir erkek çocuk doğurup büyütme (Zweig, 1993: 44-47; Karagiani, 2018: 49). Bu görevi belirleyen Sparta'nın efsanevi kanun koyucusu olarak bilinen Lykurgos, Yunan geleneğinden ayrılan bir kişi olmuştur. Diğer devletlere ters düşen bu uygulamadan dolayı Ksenophon ona hayran olmuştur (Ksenophon, *Spartalıların Anayasası*, I.3-4; Davidson, 20008: 57).

Spartadışındaki kadınların yaşam tarzını eleştiren Ksenophon, Lykurgos'un kadınlar için koyduğu farklı kuralları detaylı olarak açıklamıştır. Bu kurallara göre, evin içinde yaşayıp sadece dokuma yapan kadınların, münzevi dünyalarından çıkmaları ve güçlü çocuklar doğurmaları gerekmektedir. Köle kadınlar evin ihtiyacı kadar dokuma yapmalı buna karşılık özgür kadınlar ise tıpkı erkekler gibi eğitilmeli ve sıkı bir atletizm eğitimi almalıydılar. Bu eğitim, koşu, güreş, disk ve cirit atma eğitimidir. Bu sıkı eğitim sayesinde kadınlar güçlü çocuklar doğurabileceklerdir (Ksenophon, *a.g.e.* I.3-4; Pomeroy, 1975: 36; Cartledge, 1981: 92; Spears, 1984: 34; Salisbury, 2001: 330; Powell, 2001: 247-248; Joyal vd. 2009: 22; Ducat, 2006: 227; Karagiani, 2018: 49-50). Bu bağlamda, erkeklerin aldığı eğitim kadar kadınların da güçlü çocuklar doğurması önemli hale gelmiş olmaktadır. Nitekim Antik Yunan için kutsal sayılan ve devlet görevi kabul edilen *teknopoiia* yani “evlilik kurumu içinde çocuk doğurmak” (Cartledge, 1981: 95; Ducat, 2006: 239), Sparta kent devleti içinde önemli sayılmıştır. Antik yazarlar, Ksenophon (*a.g.e.* I.4.) ve Plutarkhos (*Apophthegmata Laconica*, 14.3.) bu terimin öneminden ve kızların bu amaç için fiziksel eğitim alması gerektiğinden bahsetmişlerdir. Ayrıca, Plutarkhos, *Lykurgos'un Hayatı* adlı eserinde, bu eğitim ile kızların hem bedenlen hem de ruhen güçlü ve olgun olacaklarının altını çizmektedir (Plutarkhos, *Lykurgos'un Hayatı*, XIV.2; Dillon-Garland, 2000: 439; Ducat, 2006: 228-229; Neils, 2012: 156). Olimpiyat oyunlarındaki yarışmacıların

Spartalı kızlar olduğu Ksenophon'un *Spartaluların Anayasası* adlı eserinde açıkça görülmektedir. Eserde, Lykurgos'un kanunları arasında kızların fiziksel eğitimi alma zorunlulukları ve amaçları anlatılmış; Spartalı kızların tıpkı erkekler gibi yarışmacı olmaları ve güç gösterisinde bulunmaları gerektiği vurgulanmıştır (Ksenophon, *a.g.e.*, I. 4-5. Bkz. Dillon-Garland, 2000: 439; Ducat, 2006: 228-229; Neils, 2012: 156). Euripides'in *Andromake* adlı eserinde de Spartalı kızların erkekler gibi yarışmalarda mücadele ettikleri ve bunun için eğitildikleri anlaşılmaktadır (Euripides, *Andromake*, II. 590-600; Neils, 2012: 156).

Bu doğrultuda, Sparta'da kız çocukları, devletin ihtiyacı olan en iyi ve en güçlü *hoplit*leri yetiştirecek anneler olabilmeleri için eğitilmişlerdir. Bu bakımdan, bütün kızlardan aynı çeşit anne olmaları beklenmiştir ve dolayısıyla onlara verilen eğitim sistemi de aynı olmuştur. Bu eğitim için erkeklerin yaptığı kadar tüm gün süren bir çalışma gerekmemekte (Pomeroy, 2002: 4; Ducat, 2006: 243-244), ancak, onlar *agoge*ye benzer nitelikte bir devlet eğitimi almışlardır (Cartledge, 1981: 91; Ducat, 2006: 242). Onların aldıkları bu fiziksel eğitim Sparta'yı diğer kent devletlerinden ayıran en önemli özellik sayılmaktadır. Nitekim kızlara devlet eğitimi verilen tek kenti devleti Sparta olabilmıştır (Fantham vd. 1994: 59; Salisbury, 2001: 330; Pomeroy, 2002: 3-8; Dillon, 2004: 214; Kennell, 2008: 229).

Spartalı genç kızlar aldıkları bu fiziksel eğitimin içinde oldukça hareketli olmak zorundadır. Yarışmak, güreşmek, disk ve cirit atmak aldıkları eğitimin en önemli unsurlarıdır (Cartledge, 1981: 91; Spears, 1984: 36; Salisbury, 2001: 330; Ducat, 2006: 227-229). Bu eğitim dönemin görsel buluntularına yansımıştır. Örneğin, MÖ 6. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen dört bronz heykelin kadın güreşçileri temsil ettiği düşünülmektedir (Ducat, 2006: 229). Yine aynı döneme tarihlenen siyah figürlü bir amforada bir kadının bir erkekle güreşmekte olduğu tasvir edilmiştir (Spears, 1984: 35). Ayrıca, Orthia Tapınağı'nda bulunmuş olan pişmiş toprak figürinleri ve at adakları kızların binicilik eğitimi almaya başladıklarını ve atlı araba kullanımını öğrendiklerini işaret etmektedir (Pomeroy, 2002: 19). Şair Alkman *Parthenion* adlı eserinde genç kızların ata bindiğini hatta at yarışı yaptıklarını ifade etmektedir (Clay, 1991: 50-60; Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 34; Pomeroy, 2002: 20).

Spartalı kızlar, fiziksel eğitimlerini alırken erkekler gibi tamamen çıplak çalışmak yerine hareket özgürlüğü saylayacak ölçüde giyimlidirler. MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bir heykelde yarışma için giyimli bir genç Sparta kadını tasvir edilmiştir (Res.1) (Spears, 1984: 36; Salisbury, 2001: 330). Bacakları kaslı ve koşmakta olan bu genç kız tasviri saç modeliyle de tipik Arkaik genç kızlarının örneğini temsil etmektedir (Spears, 1984: 35; Fantham vd. 1994: 59-60).

Resim 1: MÖ 6. yy. Yarışan Sparta kadını, (Salisbury, 2001: 330).

Fiziksel eğitimin içindeki jimnastik ve spor derslerinde erkekler gibi kızlar da sıkı bir şekilde kontrol edilmişlerdir. Onların eğitimlerinde, müzik, dans ve şarkı söyleme diğer kent devletlerine oranla daha az önem teşkil etmiştir. Bir kadına ait olan zarafet kavramı Arkaik Sparta için önemli olmamıştır. Kadınların ilk görevi mümkün olduğu kadar çok gürbüz çocuk doğurmaktır ve onlara eğitim verilmesinin tek amacı da budur. Spartalı her kadın vücutlarını güçlendirerek, bayramlarda ve törenlerde çıplak görünerek sahip oldukları bütün nezaket ve kadınsal hassasiyetlerini bir kenara koyabilmeyi öğrenmek zorundadır (Marrou, 1956: 23; Powell, 2001: 248).

Lykurgos'a göre aldıkları bu eğitim aracılığı ile nezaket kurallarına ve münzevi hayata karşı savaşmış olmaktadır (Karagiani, 2018: 50). Bu durum hem Homeros'un eğitim anlayışına hem de diğer kent devletlerindeki eğitim modeline ters düşmektedir.

Spartalı kızların gittikleri okulda aldıkları fiziksel eğitimin, toplumsal düzeni oluşturan kurallara uymayı kolaylaştırdığına inanılmıştır. Aynı zamanda bu eğitimin önemli parçası olan spor, güç kazandırdığı için kızları doğuma fiziksel olarak hazırlamış ve bu yolla sağlıklı çocuklar doğurabilmişlerdir (Cartledge, 1981: 93-94; Ducat, 2006: 228; Christesen, 2012: 208-214). 5. yüzyıl itibari ile Spartalı kızların sağlıklı, güçlü ve atletik oldukları gerçeğinin en güzel kanıtını görebildiğimiz Aristofanes'in *Lysistrata* adlı eserindeki Lampito adlı kız Spartalı bir kızdır. Bu kızın konuşmalarından Spartalı kızların fiziksel eğitim almış olduklarını ve bunun onlar için bir gurur kaynağı olduğunu anlamaktayız (Aristophanes, *Lysistrata*, 67-88; Dillon-Graland, 2000: 441-442; Ducat, 2006: 228; Neils, 2012: 153).

Klasik dönemin dini festivallerinin önemli parçası olan Olimpiyat oyunlarında Spartalı kızların tıpkı erkekler gibi yarış atı sahibi oldukları ve at yarışlarını düzenledikleri de bilinmektedir (Pausinias, *Description of Greece*, II. III. 8; Fantham vd. 1994: 64; Dillon-Garland, 2000: 439-440; Salisbury, 2001: 331; Neils-Tracy, 2003: 23). Zengin erkekler gibi kendileri yarışmak yerine arabacı kiralamışlar ve ilerinden bir tanesi özelikle ünlü olmuştur. M  396 yılındaki Olimpiyat zafer yazıtlarından birinde, bir kadının başarisından ilk kez gururla bahsedilmiştir. Kyniska adlı bu kadın kendi zafer anıtına yazdırdığı yazıtta kendi arabasıyla ve atlarıyla yarışı kazandığını ve tacı aldığını ve Yunan tarihinde bunu ilk başaran kadın olduğunu belirterek Spartalı kadının gücünü ilan etmiştir (Pausinias, II. III. 8; Spears, 1984: 40; Fantham vd. 1994: 64; Dillon-Garland, 2000: 439-440; Salisbury, 2001: 331; Kyle, 2003: 183; Dillon, 2004: 289): “Σπάρτας μ ν βασιλῆες  μοὶ πατέρες καὶ ἀδελφοί, ἄρμα(τ)ὶ δ’  κυπόδων ἵππων νικῶσα Κυνίσκα, εἰκόνα τάνδ’  στασ(ε), μόναν δ’  μέ φαμι γυναικῶν, Ἑλλάδος  κ πάσας τόνδε λαβεῖν στέφανον.”.

Nitekim Sparta’da evli kadınların yapmalarına izin verilen tek spor aktivitesi biniciliktir (Christesen, 2012: 208). Örneğin, yaklaşık otuz yıl sonra bir başka Spartalı kadın, *Euryleonis*, Olympia’da at yarışı kazanmıştır (Spears, 1984: 40). Spartalı kızların yarıştıkları bu yerel festival olan *Hyakinthia*’da kızların at arabası kullandıkları da bilinmektedir (Neils, 2012: 160). Klasik dönemi yansıtan M  400 yılına tarihlenen bir *kylix*  zerinde, attan inmekte olan Sparte adlı bir kızın tasviri bulunmaktadır (Res. 2) (Neils, 2012: 154).

Resim 2: M  400, *Attan inen Sparte adlı genç kız* (Neils, 2012: 154)

Aldıkları bu eğitim, Spartalı kızları, toplumda güçlü bir kadın rolüne sahip olabilmeleri için onları hazırlamaktadır. Kızların aldığı eğitim erkeklerinkinin taklidi gibi görünse de detaylarda farklılık içermekte ve öğrendikleri her şey onları güçlü birer Spartalı kadın ve anne yapmaya yardımcı olmaktadır (Ducat, 2006: 244-245).

2.2.2. Beşeri Bilimler Eğitiminde Sparta Kadını

Agoge eğitimi alan erkeklerin beşeri ilimler olarak tanımlanan *müzik, dans, edebiyat ve felsefe* ile ilgilenmeye vakitleri pek kalmamıştır. Bu yüzden bahsedilen ilimler kız çocuklarının uğraş alanları içinde yer almıştır (Pomeroy, 2002: 5). Erkeklerin aksine evlerinde anneleriyle yaşayabilen ve ev işlerinde annelerinden eğitim alan ve kendilerine zaman ayıracak kadar da boş vakitleri kalan kızlar istedikleri şeyleri yapmak konusunda diğer kent devletlerindeki emsallerinden çok daha özgürdürler (Pomeroy, 1975: 36; Cartledge, 1981: 90-92; Pomeroy, 2002: 4).

Kızların emsallerine göre çok daha geç bir yaş olan 18 yaşına yani *“olgun sayılan bir yaşa”* gelene kadar evlenmemeleri gerekmektedir (Herodotos, VI. 61. 5 ve Plutarhos, *Lyc.* 15.4. Cartledge, 1981: 94; Pomeroy, 1975: 42). Bu bağlamda, hayatlarını eğitime adanmaları da normal sayılmaktadır. Bu bakımdan okuma yazma oranı Spartalı kızlar arasında çok fazla olmuş müzik, dans ve şiir gibi temel ilimlerle de ilgilenebilmiş ve hatta eğitilmişlerdir. Bu sayede erkeklere oranla kültür seviyeleri çok daha yüksek olabilmıştır (Pomeroy, 2002: 5, 8).

Kız çocuklarına çocukluktan itibaren eğitim hakkı veren tek kent devleti olan Sparta’da, MÖ 7. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başlarında müzik eğitimine verilen önemin artmasıyla, erkeklerin müzik okullarında aldıkları derslerin yanı sıra kızlara da *mousike* yani müzik, dans, şarkı söyleme ve şiir eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu eğitim, dini bayramlar ve yarışmalarda kızların korolarda şarkı söylemesi ve dans etmesi içindir (Marrou, 1956: 17-18; Ducat, 2006: 224-225). Nitekim Yunanistan’ın müzik başkenti kabul edilen Arkaik Sparta’da iki tane müzik okulunun varlığı bilinmektedir. Birincisi Terpanter tarafından 7. yy.ın ilk başlarında varlığını sürdüren ve içinde vokal ile enstrümental soloların olduğu okuldur. İkincisi ise 7. yy.ın sonları ve 6.yy.ın başlarında varlığını sürdüren müzisyen yetiştiren ve koro şarkıları öğretilen bir okuldur (Marrou, 1956: 17). İkinci okul olan *“catastasis”*, koro şarkıları konusunda uzmanlaşmış olup o dönemde çok ünlü olan Tyrtaeus ve Alkman gibi müzisyenleri yetiştirmişler (Marrou, 1956: 17) ve genç kızlar koro eğitimlerini muhtemelen bu okulda almışlardır. Koroların başlarında *“erkek öğretmen”* olduğu düşünülen (Pomeroy, 2002: 3-4) Alkman adlı şair,

Spartalı kızların söylediği koro şarkılarını yazıp bestelemiştir (Clay, 1991: 64; Salisbury, 2001: 330; Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 27; Dillon, 2004: 214). Alkman'dan ders alabilen şanslı kızlar ise aristokrat ailelerin kızlarıdır (Cartledge, 1981: 93; Kennell, 1995: 125, 130).

Okur-yazar kadınlardan daha ileriye gitmiş olan ve edebiyat alanında çalışmalar yapmış olan iki eğitilmiş kadın örneği Arkaik Sparta içinde karşımıza çıkmış bulunmaktadır. Eserleri günümüze ulaşmayan bu iki kadın şair dönem içindeki başka şairlere konu olmuştur. Haklarında çok fazla bilgi bulunmayan şairlerden ilki, şair Alkman'ın arkadaşı olduğu düşünülen ve hakkında saygıyla bahsettiği Megalotrata'dır (Anthon, 1842, 189; Fantham vd. 1994: 50) ve Alkman tarafından "*sarı saçlı genç kız*" olarak bahsedilmiştir. Sohbeti ile dinleyicilerini etkilediğini ve hatta kendisine Alkman'ı bile âşık ettiğini öğrendiğimiz şairin Spartalı olmadığı ancak isminin bir Spartalıya uygun olduğuna inanılmaktadır (Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 31-32; Pomeroy, 2002: 9-10). Megalotrata, güzelliği kadar eğitmen rolü ile de ön planda olmuştur. Şarkı söyleme ve koro yetenekleri ile koro grubunun içindeki genç kızlara öğretmenlik yapmıştır (Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 31-32; Cairns, 2011: 29).

Koro lideri konumundaki diğer güzel ve gösterişli olan genç kız Astymelousa'dır. Dini faaliyetler içinde görev aldığı düşünülen bu kız, korolardaki genç kızların söylediği şarkıları etkili okumalarını sağlamıştır (Tsitsibakou-Vasalos, 2001: 30-32; Cairns, 2011: 29). Aynı şekilde bir başka şair olan ve *skolion* yani "*içki şarkısı*" (White, 1891: 197) terimini açıklamak için kullanılan Kleitagona, Aristophanes tarafından bahsedilmiştir (Aristophanes, *Lysistrata*, 1237; *Wasps* 1246; Anthon, 1842: 189; Fantham vd. 1994: 50; Pomeroy, 2002: 10). Her iki eserinde doğum yeri konusunda farklı görüşler bulunsa da içki içen kadın teriminin bir Spartalı kadına daha uygun olacağı görüşü üzerinde durulmaktadır (Pomeroy, 2002: 10). Nitekim erkeklerin *sempozyum*larında bu şairin şarkı söylediği bilinmektedir (Bowie, 1997: 14).

Beşeri ilimlerden şiir, müzik ve edebiyat dışında felsefe konusunda da kadınların başarısıyla karşılaştığımız Arkaik dönem içinde eğitilmiş kızlardan en ünlüsü Pitagoras'ın takipçilerinden biri olan Kilon'un kızı (Pomeroy, 2002: 11) ve esir alınan kocasını hapisten kurtaran kadın olarak tanınan (Lightman-Lightman, 2008: 69; Buszard, 2010: 84) Khilonis öne çıkmıştır (Pomeroy, 2002: 10-11; Barnes, 2014: 72). Soylu Khilonis, sahip olduğu etkili konuşma yeteneği sayesinde babasını ve kocasını cesaretlendirebilmiş ve onların hayatlarındaki sorunlara çözüm bulmayı başarabilmiştir. Hayatındaki erkeklerden çok daha bilge ve onlardan çok daha etkili bir siyasetçi modeli olmuştur (Buszard, 2010: 84-113). Arkaik dönem içerisinde böylesine akıllı ve yetenekli bir kadının varlığının erkek dünyasına ait olan politikada

bile hissedilebiliyor olması Yunan kadınının sonraki dönemlerde de felsefe, retorik ve siyaset alanlarında kendini göstereceği izlenimi oluşturmaktadır.

Klasik Sparta devletinin verdiği eğitim içinde *grammata* denilen okuma-yazma ve hesaplama dersleri bulunmuştur. Koro eğitimi, festivallerde, yarışmalarda ve kızların yetişkinliğe geçme öncesi için eğitimlerinde en önemli role sahip olmuşlardır (Ducat, 2006: 224-225). Hayatlarındaki okul gerçeğinin ve aldıkları eğitimin belki de en güzel örneği bir *kylixs* üzerinde yer almaktadır. Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan parça üzerindeki tasvirde iki kız bulunmaktadır. Kızların kıyafetlerinden dışarıda oldukları anlaşılmaktadır. Soldaki kızın elinde yanında kalemi bulunan balmumundan bir tablet mevcuttur (Res. 3). Kızların dışarı giyimleri, yürümekte oldukları ve birinin elinde tablet olması ile alışılmış olmayan bu eşsiz tasvir Spartalı kızların okula gitmekte olduğunu düşündürmektedir (Neils, 2012: 164).

Resim 3: MÖ 460-450, Okula giden genç kızlar

Klasik Dönem Sparta devletinde kadınlar okuma-yazma bilmekle kalmayıp yazışmalar yapıp, gelen mektupları okuyup anlayacak konuma gelmişlerdir (Pomeroy, 2002: 8). Örneğin, Gorgo adlı soylu aileye mensup bir kadının yazışmaları okuyabildiği bilinmektedir. Bu durumun sebebi olarak onun almış olduğu resmi eğitimin yanı sıra babasının verdiği eğitimin etkisinin de olduğu düşünülmektedir (Herodotos, L1; Pomeroy, 2002: 8). Okur-yazarlık kadınlar arasında o kadar yayılmaya başlamış olmalı ki isimleri

bilinmese de bazı Spartalı annelerin oğullarına mektup yazabildiklerine inanılmaktadır (Pomeroy, 2002: 8).

Arkaik dönemde öne çıkmış olan Sappho'nun koro şiir geleneğinin devam etmekte olduğu ve bu dönemde de kadın şairlerin varlığı bilinmektedir. Eserlerinin çoğunluğu kayıp olan bu şairler adına detaylı bilgi bulunmasa da isimlerinin Myrtis, Praxilla, Telesilla ve Korinna olduğu bilinmektedir (Bowman, 2004: 13; Goff, 2004: 241; Budelmann, 2010: 65). Bu dört lirik şairlerinden adından en çok söz edilen Korinna'nın oldukça çekici bir kadın olduğu ve korolarda söylenen şarkılarını Tanagra'daki kadınlara ve evlenmemiş genç kızlara hitaben yazdığı bilinmektedir (Goff, 2004: 240-241; Steiner, 2019: 148). Özellikle ünlü lirik şair Pindaros'un eğitimci olduğu söylenen Korinna, onunla girdiği bir yarışmada ona karşı zafer kazanmıştır (Chamberlain, 1903: 217; Lobel, 1930: 356-357; Heath, 2013: 158-161). Şair olmayı başarmış bu kadınların edebiyat alanında eser verecek kadar kendini yetiştirmiş olması, önceki dönemin edebi eğitiminin uzantısıdır. Lirizm etkisindeki bu eğitim sayesinde bu kadınlar toplumda diğer kadınların arasından sıyrılmayı ve adlarından söz ettirmeyi başarmışlardır.

Klasik Dönem'de Pitagoras ekolüne gönül vermiş kadınlardan Sparta kent devletinde aynı ekolü sürdüren Theadusa, Kleaichma, Kratesicleia, Habroteleia, Peisirrode, ve Timycha ilk kadın filozoflar olarak karşımıza çıkmaktadır (Iamblichus, XXXVI: 138. Bkz. Pomeroy, 2002: 10-11; Curnow, 2011: 273; Pomeroy, 2013: 10).

2.2.3. Çocuk Eğitiminde Sparta Kadını

2.2.3.1. Sparta Anneleri

Güçlü kadın örneklerine rastladığımız Sparta kent devleti annelik konusunda dikkatleri çekmektedir. Nitekim Plutarkhos'un *Spartalı kadınların Sözleri* adlı eserinde kendini yetiştirebilmiş güçlü annelerin isimleri geçmektedir. Örneğin, soylu bir kadın olan Gorgo, Sparta annelerinin gücünü, “erkeklerin anneleri olan kadınlar sadece biziz” diyerek ortaya koymuştur (Plutarkhos, *Apophthegmata Laconica*, 51, 53; Plutarkhos, *Moralia* III. 240: 1-6; Lightman-Lightman, 2008: 148). Aynı şekilde, Akrotatus'un anneannesi olan Gyrtias, torununa cesur olması gerektiği konusunda tavsiyeler vermiş ve korkak olarak ölmesinden cesurca ölmesini tercih ettiğini ısrarla dile getirmiştir (Plutarkhos, *Moralia* III. 240: 1-2;; Pomeroy, 2002: 58; Stalling, 2011: 391). Cesareti öğretmeye çalışmış bir diğer anne Demetria, oğlunun korkak ve annesine layık olamayan şekilde davrandığını öğrenmesi üzerine oğlunu öldürmüş ve “o benim çocuğum değildir” diyerek Sparta Devleti'ne karşı onun annesi olduğunu ispatlamıştır (Plutarkhos, *Moralia* III; 240:

2. Pomeroy, 2002: 58-59; Stalling, 2011: 391). Plutarkhos eserinde isim vermemiş ancak birçok farklı annenin de aynı görüş ve tutumda oğullarına yaklaştıklarını dile getirmiştir (Plutarkhos, *Moralia* III; 240: 2; Pomeroy, 2002: 58-59; Stalling, 2011: 391).

2.2.3.2. Spartalı Sütanne, Hemşire ve Dadılar

Hellen dünyasında okul öncesi çocukların eğitiminde annelerin en büyük yardımcıları çocukların sütanneleri olmuştur. Hemşire (Massey, 1988: 7; Brock, 1994: 339; Rotroff-Lamberton, 2005: 39; Castelli-Rothstein, 2019: 33) ya da dadı (Jenkins, 1989: 10) olarak da nitelendirilmiş olan sütanneler genellikle maddi yönden gücü yeten ailelerce kiralanmış ya da satın alınmış kölelerdir. Bu kadınların görevi gerektiği yerde çocuğu emzirmek ve bütün ihtiyaçlarını karşılamamanın yanında çocuğun genel bakımını da yapmaktır. Sütannelerin birçok çocuk tarafından çok sevilmiş sevgi dolu insanlar olduğuna dair şüphe yoktur (Massey, 1988: 7; Rotroff-Lamberton, 2005: 39). Nitekim Yunan edebiyatında konuyla ilgili örneklere rastlamak mümkündür (Massey, 1988: 7).

Hemşirelerin, çocuğun eğitiminde önemli olduğunu Platon'un *Yasalar* adlı eserinde daha net anlamaktayız. Platon, üç yaşına kadarki çocukların süt çocuğu olmasından dolayı anne ve hemşire nezaretinde bakılmaları gerektiğini savunmuştur. Altı yaşına kadarki çocukların ise oyun çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte şımarık olmamaları için ceza, anne ve baba tarafından uygulanmalıdır. Oyun oynarken çocukların davranışlarını gözlemleyenler ise yanlarında bulunması gereken hemşireleridir. Almaları gereken cezaya karar verenler ise yine bu hemşirelerin içinden yıllık olarak seçilenlerdir (Platon, *Laws*, VII. 794). Hemşire olarak çalışmış kadınlar arasından Spartalı olanları en çok tercih edilen ve övülenler olmuştur. Özellikle çocuk yetiştirmek ve onlara eğitim vermek konusunda ilgili olanlar en gözde hemşireler olarak tanınmışlardır (Jenkins, 1989;10; Brock, 1994: 339-340; Pomeroy, 2002: 97-99; Loman, 2004: 80).

Eğitimin çok önemli kabul edildiği Sparta'da her iki cinsiyetteki çocuğun korkusuz, barışçıl ve beslenme düzeni ile fiziksel ihtiyaçlarında mütevazı olması için yetiştirilmesi gerekmiştir (Garrison, 2004: 55). Bu bağlamda, Spartalı kadınların çocukları yetiştirirken mutlu olmaları, huysuz olmamaları, yaptıkları işten memnun olmaları, disiplinli ve ölçülü olmaları aranan hemşireler olmaları adına yeterli sebeplerdir. Onların bu şartlar gereği *hellenotlar* ya da *perioikikler* arasından seçilmiş oldukları düşünülmektedir (Pomeroy, 2002: 97-99). Spartalı hemşireler, yemek eğitiminde oldukça katı olmuşlardır. Sorumluluklarındaki çocukların nazlanmalarına izin

vermemişlerdir. Çocuklar sevecen ama disiplinli eğitimin sonucunda korkusuz olarak yetişebilmişlerdir. Bu çocuklar emsallerinin aksine karanlıktan ve yalnızlıktan korkmamaları ile tanınmışlardır (Jenkins, 1989: 10). Bu eğitimi ancak Sparta eğitimini bilen kadınlar tam anlamıyla yapabilmişlerdir. Bu durum muhtemelen onların daha çok tercih edilmelerine katkı sağlamıştır.

Çocuk yetiştirmekle görevli Spartalı hemşireler de Tanrıça Artemis'in onuruna Tithenidia adlı bir festivale katılmışlar ve gösterişli bir ziyafet eşliğinde eğlenmişler ve en önemlisi eğitimlerinden sorumlu oldukları çocukları tapınağa getirmişlerdir (Pomeroy, 2002: 99). Yanlarında getirdikleri çocuklara, adak adama ve şükran duygularını aşılama amacına sahip olduklarını düşündüğümüz Sparta hemşireleri, çocukların dini eğitimlerinde de büyük rollere sahip olmuşlardır.

Sonuç

Hellen toplumları, Arkaik Çağ itibari ile belirginleşmiş ve kadın-erkek rolleri ve statüleri bağlamında sınırlar çizilmiştir. Klasik Dönem itibari ile tam şeklini alan Hellen kültürü içindeki bu sınırlarda Sparta kent devletinin farklı ilerleyişi dikkatleri çekmektedir. Özellikle kadınların toplumdaki yerleri ve sahip oldukları haklar onları Atina kadınlarından ayırmaktadır. Bu yerler ve hakların en güzel yansıması ise eğitim alanında olmuştur. Tıpkı erkek çocukları gibi eğitim alma şansına sahip olan soylu Spartalı kızları emsallerinden farklı tarzda büyümüşlerdir. Bu fark özellikle aldıkları fiziksel eğitimde kendini göstermiştir. Neredeyse erkeklerin *agoge* eğitimine denk gelen bir sistemde ders alan kızlar geleceğin güçlü anne adaylarıdır. Nitekim onlara hak olarak verilen bu eğitimin amacı Sparta devletine hizmet edecek güçlü erkek çocuklar doğurabilmeleridir. Sebebi her ne olursa olsun, aldıkları beden eğitimi dersleri onları emsallerinden ayırmıştır. Dini festivallerin baş tacı olan Olimpiyat oyunlarında başarıları, binicilik konusundaki hünerleri takdire şayandır. Üstelik aralarında okuma-yazmayı da oldukça ilerletmiş olup beşeri ilimlerde yüksek eğitim alma seviyesine çıkanlar bile olmuştur. Edebiyat, sanat dalları ve felsefe alanlarına gönül vermiş ve bu alanlarda eser yazarak ünlenmişlerdir. Ayrıca, çocuk eğitimi konusunda da aranan ve tercih edilen yine onlardır. Nitekim almış oldukları sıkı disiplinli eğitimi işlerine yansıtan sütanneler, hemşireler ya da dadılar okul öncesi eğitimde çocukların en önemli öğretmeni ve annelerin de en büyük yardımcıları olmuştur. Bütün bu bahsi geçen özelliklere sahip Sparta kadını elbette ki Hellen dünyasının radikali olarak anılmalıdır. Erkek egemen Hellen toplumlarında eğitilmiş olarak öne çıkan ve Hellen kültür oluşumuna katkı sağlayan bu kadınların varlığı oldukça değerlidir. Onların yaşam tarzlarını konu eden çalışmaların artması antik çağ medeniyetlerindeki kadının yerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Aristophanes I, *Lysistrata, The Wasps*, (Çev. B. Rogers), Heinemann, Vol I, London, (1924).
- Euripides. *Andromake*, In Four Volumes (Çev. Arthur S. Way, D. Lrr), London William Heinemann, New York, The Macmillian Co, (1912).
- Herodotos, *Tarih*, (Çev. Furkan Akdemir), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. St. İstanbul, (2006).
- Hesiodos, *İşler ve Günler; Tanrıların Doğuşu* (Çev. Furkan Akderin), İstanbul, Say Yayınları, (2015).
- Homeros, *İlyada*, (Çev. Erhat, A. ve A. Kadir) , Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Basım, (2016).
- Iamblichus, *Life of Pythagoras*, (Çev. Thomas Taylor), London, J. M. Watkins, (1818).
- Ksenophon, *Spartalıların Anayasası*, (Lakedaimonion Politeia), (Çev. B. Umar), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Volume 1, Issue 1, s. 277-296, (1980).
- _____, *Oeconomicus*, (Çev. E. C. Marchant ve O.J. Todd), Harvard University Press, St Edmundsbury Press Ltd. Greta Britain, Scotland, (2001).
- _____, *Hellenika*, (C. L. Browson), London, William Heinemann, Stanford University Press, California, (1978).
- Pausanias, *Hellados Periegesis, Description of Greece I, II*, (Çev. W.H. S. Jones, Litt. D - H. A. Ormerod, M.A.), London, (1925), (1954).
- Platon, *Laws, I- II*, (Çev. R. G. Bury ve Litt. D.), LOEB Classical Library, (1961).
- Plutarkhos, *Plutarch's Lives*, (Çev. Bernadotte Perrin). The LOEB Classical Library, Cambridge, MA. Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd. 1, (1914).
- _____, *Apophthegmata Laconica, Plutarch's Morals*. (Ed. William W. Goodwin), Boston, Little, Brown, and Company. Cambridge. Press of John Wilson and Son, (1874).
- _____, *Plutarch's Moralia III, Sayings Of Spartan Women*, (Çev. F. C. Babbit), Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, London William Heinemann Lt., (1960).
- Theognis, *Elegy And Iambus*, Volume I; 1. 2. (Ed. J. M. Edmonds), Perseus Library, (1931).

Modern Kaynaklar

- ANTHON, C. (1842), "A Classical Dictionary. Containing an Account of the Principal Proper Names Mentioned in Ancient Authors, and Intended to

- Elucidate All the Important Points Connected with the Geography, History, Biography, Mythology, and Fine Arts of the Greeks and Romans. Together with an Account of Coins, Weights, and Measures, with Tabular Values of the Same by Charles Anthon”, *The North American Review*, Vol. 54, No. 114, University of Northern Iowa, s. 175-198.
- BARNES, N. J. (2014), *Reading 1 Corinthians with Philosophically Educated Women*, Wipf and Stock Publishers, U.S.A.
- BOWIE, A. M. (1997), “Thinking with Drinking: Wine and the Symposium in Aristophanes”, *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 117, The Society for the Promotion of Hellenic Studies, s. 1-21.
- BROCK, R. (1994), “The Labour of Women in Classical Athens”, *Classical Quarterly*, Vol. 44, No. 2, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 336-346.
- BUDELMANN, F. (2010), *Greek Lyric*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- BURTON, D. (2003) “Public memorials, private virtues: women on classical Athenian grave monuments”, *Mortality*, 8,1, s. 20-35.
- BUSZARD, B. (2010), “The Speech of Greek and Roman Women in Plutarch’s Lives”, *Classical Philology*, Vol. 105, No. 1, The University of Chicago Press, s. 83-115.
- CAIRNS, F. (2011), “Money and the Poet: The First Stasimon of Pindar “Isthmian” 2”, *Mnemosyne, Fourth Series*, Vol. 64, Fasc. 1, Brill, s. 21-36.
- CAMERON, A.-A. KUHRT, (1983), *Images of Women In Antiquity*, Croom Helm Ltd, London & Canberra.
- CARTLEDGE, P. (1981), “Spartan Wives: Liberation or Licence?”, *The Classical Quarterly*, Vol. 31, No. 1, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s. 84-105.
- _____ (1998), “City and chora in Sparta: Archaic to Hellenistic”, *British School at Athens Studies*, Vol. 4, Sparta In Laconia: Proceedings of the 19th British Museum Classical Colloquium held with the British School at Athens and King’s and University Colleges, London, s. 39-47.
- CASTELLI, H.-M. ROTHSTEIN, (2019), “The skills of Hecamede. Women as caregivers in Archaic and Classical Greece”, *Clio. Women, Gender, History*, No. 49, Gender and the History of Care Work, Editions Belin, s. 25-43.
- CHE, J. (2017), “Citizenship and the Social Position of Athenian Women in the Classical Age. A Prospect for Overcoming the Antithesis of Male and Female”, *Athens Journal of History*, Vol. 3, Issue 2, s. 97-118.
- CHRISTESEN, P. (2012), “Athletics and Social Order in Sparta in the Classical Period”, *Classical Antiquity*, Vol. 31, No. 2, s. 193-255.

- CLAY, D. (1991), "Alcman's "Partheneion"", *Quaderni Urbinati di Cultura Classica, New Series*, Vol. 39, No. 3, Fabrizio Serra Editore, s. 47-67.
- CHAMBERLAIN, A. E. (1903), "Primitive Woman as Poet", *The Journal of American Folklore*, Vol. 16, No. 63, American Folklore Society, s. 205-221.
- CONSTANTAKOPOULOU, C. (2014) , "Semonides of Samos or of Amorgos? The archaeology of the Samians and the question of the archaic colonization of Amorgos reconsidered". In: *Bonnin, G. and Le Qu r , E. (eds.) Pouvoirs,  les et mer: Formes et modalit s del'h g monie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C.-IIIe s. p.C.). Scripta antiqua 64. Bordeaux: Ausonius Editions*, s. 257-270.
- CURNOW, T. (2011), *The Philosophers of the Ancient World*, Bristol Classical Press.
- DAVIDSON, T. (2008), *Greklerde Eğitim D ş nmesi*, ( ev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları Eğitim Dizisi 2, İstanbul.
- DILLON, M.-L. GARLAND, (2000), *Ancient Greece*, Routledge, London.
- DILLON, M. (2004), *Girls and Women in Classical Greek Religion*, Routledge, London and New York.
- DUCAT, J. (2006), *Spartan Education, Youth and Society in the Classical Period*, ( ev. E. Stafford, P.J. Shaw and A. Powell), The Classical Press of Wales, 15 Rosehill Terrace, Swansea SA1 6JN.
- FANTHAM, E.-H. P. FOLEY- N. B. KAMPEN - S. B. POMEROY- H. A. SHAPIRO, (1994), *Women in the Classical World: Image and Text*, Oxford University Press, Oxford.
- FLECK, R. K.-F. A. HANSEN, (2005), "Rulers Ruled By Women" An Economic Analysis of the Rise and Fall of Women's Rights in Ancient Sparta, *Economics of Governance 10 (3)*, s. 221-245.
- GARRISON, E. P. (2004), "Ancient Greece and Rome", *Encyclopedia of Children and Childhood In History and Society*, Paula S. Fass, Editor in Chief, Vol. 1 A-E, Macmillan Reference USA, New York, s. 53-57.
- GOFF, B. (2004), *Citizen Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Ltd, London, England.
- HEATH, J. (2013), "Why Corinna?" *Hermes*, 141, Jahrg. H. 2, Franz Steiner Verlag, s. 155-170.
- JAMES, S.-S. DILLON, (2012), *A Companion to Women in the Ancient World*, Wiley-Blackwell.
- JENKINS, I. (1989), *Antik Devirde  ocuk Eğitimi*, ( ev. Hasan Malay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- JOYAL, M.-I. MCDOUGALL-J. C. YARDLEY, (2009), *Greek and Roman Education*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York.

- KARAGIANNI, M. (2018), "Youth Agoge- Education, in Ancient Sparta A Field Survey Researching Both "That Time" and "Present" Periods with Specific Reference to the Agoge-Education of Junior Girls", *Sumerianz Journal of Education, Linguistics and Literature*, Vol. 1, No. 2, s. 48-55.
- KATZ, M. (1992), "Ideology and "The Status of Women" in Ancient Greece", *History and Theory*, Vol. 31, No. 4, *Beiheft 31: History and Feminist Theory*, Wiley for Wesleyan University, s. 70-97.
- KENNEL, N. M. (1995), *The Gymnasium of Virtue, Education and Culutre in Ancient Sparta*, The University of California Press, Chapell Hill, London.
- _____ (2008), "History (J.) Ducat Spartan Education, Youth and Society in the Classical Period, (Çev. E. Stafford, P-J. Shaw, A. Powell), Swansea: Classical Press of Wales, 2006, s. xvii – 362. *Journal of Hellenistic Studies*, s. 228-229.
- KITTO, H. D. F. (2017), *Yunanlar*, (Çev. Ayşeg l Yurdaçalış), Alfa Tarih Basım Yayım, İstanbul.
- KNOX, B. M. (1985), *Theognis, The Cambridge History of Greek Literature: I Greek Literature*, Cambridge University Press.
- KOIV, M. (2003), *Ancient Tradition and Early Greek History*, Tallinn.
- KYLE, D. G. (2003), "The Only Woman in All Greece": Kyniska, Agesilaus, Alcibiades and Olympia", *Journal of Sport History*, Vol. 30, Number 2, s. 183-203.
- LIGHTMAN, M.-B. LIGHTMAN, (2008), *A To Z of Ancient Greek And Romen Women*, Revised Edition, Fact on File, Inc. New York.
- LOBEL, E. (1930), "Corinna", *Hermes*, 65. Bd. H. 3, Franz Steiner Verlag, s. 356-365.
- LOMAN, P. (2004), *Mobility of Hellenistic Women*, (University of Nottingham PhD Thesis).
- MARROU, H. I. (1956), *Ancient History of Education*, (Çev. George Lamb), Sheed and Ward Ltd. London and New York.
- MARTIN, T. R. (2017), *Eski Yunan Tarih  ncesinden Helenistik  ağ'a*, (Çev.  . H. Yolsal), İstanbul, Say Yay.
- MASSEY, M. (1988), *Women in Ancient Greece and Rome*, Cambridge University Press, Cambridge.
- NAFISSI, M. (2004), "Class, Embeddedness, and the Modernity of Ancient Athens", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 46, No. 2, Cambridge University Press, s. 378-410.
- NEILS, J.-S. V. TRACY, (2003), *Games At Athens*, American School of Classical Studies at Athens.
- NEILS, J. (2012), "Spartan Girls And The Athenian Gaze", *A Companion To The Women In The Ancient World*, (Ed. Sharon L. James and Sheila Dillon), John Wiley & Sons Ltd Publication, UK, s. 153-166.

- O'NEAL, W. J. (1993), "The Status of Women in Ancient Athens", *International Social Science Review*, Vol. 68, No. 3, Pi Gamma Mi, International Honor Society in Social Sciences, s. 115-121.
- POMEROY, S.B. (1975), *Goddesses, Whores, Wives and Slaves, Women in Classical Antiquity*, Shocken Books, New York.
- _____ (2002), *Spartan Women*, Oxford University Press, Oxford.
- POWELL, A. (2001), *Athens and Sparta*, Routledge, London and New York.
- ROTROFF, S. I.-R. D. LAMBERTON, (2005), *Women In The Athenian Agora*, American School of Classical Studies At Athens.
- SALISBURY, J. E. (2001), *Encyclopedia of Women In The Ancient World, Library of Congress Cataloging- in Publication Data*, Santa Barbara, California.
- SPEARS, B. (1984), "A Perspective of the History of Women's Sport in Ancient Greece", *Journal of Sport History*, Vol. 11, No. 2. Special Issue: The Significance of Sport: Ancient Athletics and Ancient Society, University of Illinois Press, s. 32-47.
- STALLING, A. E. (2011), "Laconic Women", *Poetry*, Vol. 198, No. 4, Poetry Foundation, s. 390-396.
- STEINER, D. (2019), "Chorus Lines: Catalogues and Choruses in Archaic and Early Classical Hexameter Poetry and Choral Lyric", *Genre in Archaic and Classical Greek Poetry: Theories and Models Studies in Archaic and Classical Greek Song*, Vol. 4, (Ed. M. Foster, L. Kurke and N. Weiss), s. 135-166.
- TSITSIBAKOU-VASALOS, E. (2001), "Alcman: Poetic Etymology Tradition and Innovation", *Rivista di cultura classica e medioevale*, Vol. 43, No. 1, Accademia Editoriale, s. 15- 38.
- ZWEIG, B. (1993), "The Only Women To Give Birth To Men": A Gyno-centric, Cross-Cultural View of Women In Ancient Sparta, *Women's Power; Men's Game, Essays on Classical Antiquity In Honor Of Joy K. King*, Bolchazy-Carducci Publishers, (Ed. Mary Deforest), The U.S.A. , s.1-32.